
Marinko TOMASOVIĆ

INTERES ZA MAKAR-
SKO PRIMORJE U
HUMANISTIČKIM ZNA-
NOSTIMA OD POLOVI-
NE 20. STOLJEĆA NA
TEMELJU OBJAVLJE-
NOG U LITERATURI

Razmatranje bibliografskih jedinica s podacima arheološke važnosti za Makarsko primorje (Tomasović, 2007. a) nije selektivno. Iznijet u cjelokupnosti – ne samo arheoloških tekstova već i skupina koje je problem usput nije dodirivao – pregled je imao strukturu neuobičajenu za „popise“. Usporedbom s jednim historiografski širim pregledom (Čoralić, 1989./90.), rečeno je: „Pregled L. Čoralić za Makarsko je područje predstavljao prvi pokušaj nacrtu zaokruženog objedinjavanja bibliografije jednog većeg dijela razgranatih humanističkih znanosti. U svom pozitivističkom pristupu..., auktorica je dala tek prikaz, ne i kritički osvrt. Uz to, poneke od ocjena o vrijednosti djela čine se pretjeranim, a i teško prihvatljivim, naročito što su izostavljene pojedine nezaobilazne sinteze ili radovi“ (Tomasović, 2010. a, 11).

Literatura arheološkog okvira upozorava na potrebu kompleksnijeg pristupa u njezinu vrednovanju i kod drugih humanističkih grana – ako je preuranjeno zalagati se za temeljitije sagledavanje. Sudjelovanjem na interdisciplinarnom znanstvenom skupu *Makarsko primorje od kraja Drugog svjetskog rata do 2011.*, naznačeni problem iznosim kao nacrt u širini interesa, ukazivanjem na „prijelomne“ trenutke u literarnoj građi. Neću uzeti suvišnim podsjećanja na poznato u, vjerujem, „načetim“ arheološkim problemima područja.¹ Srodnost arheologije s drugim humanističkim znanostima ne treba isticati, iako se metodom (a i sviješću o društvenoj korisnosti) razlikuje.

Od početaka interesa za arheološke probleme Makarskog primorja gotovo isključivo se razmatralo – humanističkim ozračjem i sviješću o njemu – antičko razdoblje. Još od 18. st. epigrafski su ostaci zanimljivi talijanskim

1 Kako bi se izbjeglo ponavljanje navoda za veći dio radova do 2006., pozivanja ću češće usmjeriti na izneseno, gdje je navedena i literatura s odgovarajućom paginacijom (Tomasović, 2007. a).

piscima G. Zanettiju i A. Fortisu (Tomasović, 2007. a, 47). Usredotočenija su u bavljenju izdanja I. J. Pavlovića-Lučića o rimskim natpisima u kamenu, uključujući i područja nekadašnje dijeceze (Pavlović-Lučić, 1810.). Novina podataka ima i topografski karakter, što je za Makarsku naglašeno pri razrješenju nedoumica (Medini, 1970., 27, 29, 61; Tomasović, 2004., 28, 35-38). U kojoj je mjeri duh klasične izobrazbe Pavlović-Lučićevog vremena, prožet i uzvišenim tonom, bio poticajan za interes prema rimskim ostacima, razvidno je od sredine 19. st. (Tomasović, 2007. a, 50). Puna zasluga što su ti ostaci potaknuli predodžbu o arheološkom značenju Makarskog primorja pripada M. Glaviniću, čiji je rad (1878.-1879.) naznačen kao prvi vodič za rimsku povijest kraja (Tomasović, 2007. a, 50-51).

Idući osvrta iz antičke arheologije na Makarskom primorju imali su značenje kraćih i usputnijih osvrta (Tomasović, 2007. a, 51-53). Razvidno je kako s prijelazom 19. u 20. st. prevladavaju članci usmjereni povijesnoj topografiji, s iznimkom rijetkih relevantnih podataka (Tomasović, 2007. a, 52-53). Razmjerno dugu prazninu prekinuo je F. Bulić radom o zlatnim nalazima u Promajni kod Baške Vode (Bulić, 1928., 66-72). Bio je to zadugo i jedini osvrt o nalazima antičkoga razdoblja na Makarskom primorju. Prilikom za rekapitulaciju propušta knjiga *Makarska i njeno primorje* (Ravlić, 1934.), negativna ocjena koje je kritički iscrpno apostrofirana (Tomasović, 2007. a, 54-55).

Slijedi li se tijekom objava sa strukovnim implikacijama razdoblja, počevši od radova F. Bulića iz 1901.-1902. i 1928., do 60-ih godina 20. st., znakovita je vremenska stanka koja ih dijeli. Nužno ju je istaknuti kako bi se predočila podloga za buduća istraživanja. Ona su bila bitna u aspektu početnih terenskih aktivnosti, potaknutih posljedicama razornih potresa na Makarskom primorju u siječnju 1962. (Bezić, 1962.). Iako se radilo o manje kompleksnim uvidima, pojedina su bila istraživanja u ograničenom sondiranju. U slučaju crkve na seoskom groblju u Tučepima rezultirala su i nejasnoćama o nalazištu, karakterom neusklađenih tvrdnji o nepronadenim ostacima crkve i, s druge strane, otkrićem gradske bazilike (Tomasović, 2007. a, 56-57, 70-71)!

U okolnostima potaknutog interesa prema arheologiji, u zaštiti porušenih i oštećenih spomenika, manjih objava i terenskih uvida, javlja se kapitalna studija o antičkoj arheologiji (Medini, 1970.). Kao rekapitulacija, oblikovana je i terenskom upućenošću, preduvjetom za tumačenje topografskih i kronoloških problema. Medini je upućivao na sadržaje te davao plauzibilne odgovore. Znakovito je, Medinijev rad nije neposredno prethodio sustavnim istraži-

vanjima. Do njih će proći dvadeset godina, u manjim referentnim objavama i širem razmatranju (Tomasović, 2007. a, 59-63).

Arheološka istraživanja na Sv. Petru u Makarskoj 1992. Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita i u ime Odbora za obnovu crkve, prvi su susret s kompleksnijom vremenskom stratigrafijom lokaliteta (Tomasović, 2004., 46-48). Nastavljena su 2011. (opet nakon dvadeset godina!), s iznimnim rezultatima u predočavanju ranije kronologije. Uopće, od 1992. do 1994. provedena su istraživanja na nekoliko lokaliteta s dominantnom rimskom fazom (Tomasović, 2009. b, 219-222). Pribrajaju im se evidentirani ili rekognoscirani lokaliteti (Tomasović, 2007. a, 74-75; 2008., 59-64; 2009. a; 2009. d, 53-59; 2010. b, 26-28; 2010. c; 2010. d) te reinterpretacije (Tomasović, 2009. b, 222-226; 2009. c; 2009. e; 2010. b, 30-31; 2010. d, 63-65). Definiranje rimske jezgre današnje Makarske korigira postavku o njezinu pomaku, reflektiranu problemom kasne antike (Tomasović, 2004., 28-48).

Zanimanje za antiku, ovdje shematski naglašeno, umnogome se razlikovalo od interesa za prapovijesno razdoblje. Ono je za Makarsko primorje do samog kraja 20. st. bilo nepoznanica,² što potvrđuju i navodi u literaturi. Od sredine 19. st. do početka 20. st. tek su dva usputnija osvrta na kamene gomile. Kada F. Bulić 1906. i 1909. evidentira sjekirice, to je zadugo i jedini osvrt o razdoblju (Tomasović, 2007. a, 17-19). Izrazita je praznina koja dijeli Bulićev rad od idućeg osvrta o tragovima iz prapovijesti. Tek je J. Medini u uvodu sinteze usmjeren i na prapovijesne lokalitete (Medini, 1970., 13-15), što je prva cjelina s njihovim strukturalnijim vezivanjem za tekst. Radovi o cjelinama i lokalitetima iz prapovijesti na Makarskom primorju pisani su tek proteklih dvadeset godina. Riječ je o topografskim izvješćima i, rjeđe, o uključivanju prostora u širi kontekst (Tomasović, 2007. a, 22-31). Razdoblje je determinirano i iskopavanjima na gradinskim lokalitetima, Sv. Petru u Makarskoj i Gradini u Baškoj Vodi. Pećina Bubnjevača u Velikom Brdu kod Makarske, kulturno najslojevitije nala-

2 Činjenicu ne dovodi u pitanje fenomen nalaza koji se od 1906. u europskoj znanosti, a od sredine 20. st. i kod nas, vezivao za Makarsku. Riječ je o brončanom keftiu ingotu – prijenosu sirove bronce u izgledu volovske kože – odnosno „ostavi“ kojoj je pridodan, tumačem kontakata s egejskim svijetom krajem 2. tisućljeća prije Krista. Uvidom u literaturu, od 70-ih g. 20. st. postavljene *pro i contra* Makarske kao nalazišta, razvidna je osjetljivost problema. Uz neadekvatno (ne)korištenje radova, i subjektivistički se oslanjalo na jednu od „teorija“, uvažavanja ili negiranja Makarske (Tomasović, 2007. a, 39-44).

zište, otkrivena je 1999. Istraživanjima 2008.–2010. potvrđeno joj je naseljavanje od neolitika do brončanog doba (Tomasović, 2004. b, 8-11; 2010. e). Uopće, lokaliteti su razmatrani topografski, a i u odnosu na komunikacije (Tomasović, 2007. a, 30-31; 2007. c; 2008.; 2009. d, 48-53; 2009. a; 2010. c, 60-63).

Nakon antike srednji vijek je učestalije zastupljen u literaturi (Tomasović, 2007. a, 87-111). Ono što se može reći o ranijim bavljenjima jest činjenica prerano stvorenog dojma „dovršenosti“ u izučavanju ostataka, koji se na Makarskom primorju, još od druge polovine 18. st., ponajprije percipiraju nadgrobnim spomenicima (Tomasović, 2007. a, 87-88). Tek je kataloški rad potpunije prikazao ovaj segment (Bezić-Božanić, 1967.). Za djelomično zadovoljavajuće evidentiranje vezuju se i propusti nerefiriranja „neuglednijih“ objava i „nepoželjnih“ autora (Tomasović, 2007. a, 92). Površno se „nižu“ pisci u bavljenju, neprijemljenim zaslugama i bez razlikovanja u doprinosima (Božanić-Bezić, 1967., 167). Razmatranjem tek ukrašenih spomenika zadana je nepoželjna uskoća i u iščitavanju kulturološke i vremenske pozicije grobljā. Popis je nebitno dopunjen (Bezić-Božanić, 1970. a, 301-308) istim netočnostima i nespretnim umetcima u tekst, kao i deplasiranim tvrdnjama (Tomasović, 2007. a, 91). Umjesto da radovi označe sustavnija bavljenja, potaknuli su stagnaciju te postali mjesta iz kojih se preuzimalo bez provjere,³ štoviše i u referentnom pregledu (Bešlagić, 1971., 83-86).

O slici i kulturnoj poziciji, uopće interesu za ove srednjovjekovne spomenike na Makarskom primorju, tek je četrdeset godina kasnije iznijeta zaokružena slika (Tomasović, 2007. b). Ona je korjenito izmijenila sliku regionalne topografije i u okviru Republike Hrvatske (Tomasović, Perkić i Alduk, 2008., 77-83).

Tumačenje srednjovjekovnih aglomeracija (Bezić-Božanić, 1970. a, 1970. b) kasnije zadobiva izravnije sugestije. Prijedlog za jezgru Makarske istočno od trga (Demori-Staničić, 1996., 491, bilj. 1) elaboriran je izgledom i položajem antičke jezgre (Tomasović, 2000., 179). U obzir se uzeo i nedostatan kontekst za određeni stav o naseljima između antike i ranog novog vijeka (Tomasović, 2004., 39-46). Antičkom topografijom, kontinuitetom ili izostankom jezgri, sagledani su gradovi iz djela *De administrando imperio* iz 10. st., pripisano caru Konstantinu Porfirogenetu (Tomasović, 2009. c).

3 Indikativno je da točan opis najukrašenijeg stečka na Makarskom primorju daje još F. Bulić (Bulić, 1928., 69), dok je spomenik kasnije likovno posve manjkavo predočen.

Istraživanja grobljā rezultirala su neuvjerljivo interpretiranim izvješćima i sumnjom u kompetenciju istraživača (Tomasović, 2007. a, 106-110).

Kontinuitet antike u srednji vijek na Makarskom primorju (vrijeme 7.–11. st.) razmatran je kroz rimsku podlogu (Tomasović, 2010. d). Ubiciranje na osnovi kasnoantičkog strukturiranja vrijedi za utvrde, a drugdje izostaje, jer su arheološki slojevi „izbrisani“.

Pavlović-Lučičeve objave i prvu povijest Makarske i Primorja odjeljuje sedamdeset godina (Lulich, 1860.). Ova je uobličena razdobljima, čitatelju nenaviklom za strukovni, hermetički pristup. Između romantizma, kojemu vremenom još pripada, i faktografskog realiteta kasnijih pisaca, Lulić je potonjima historiografski bliži. Prvi navodi, u arhaičnim pojmovima, srednjovjekovne crkvice na Primorju i tobožnje benediktinske i bazilijanske samostane. Uzevši Pavlović-Lučičevu *Marmoru...* za donji međaš, iako ne u pozitivističkom slijedu kronologije, Lulićev je *Compendio* stajao na pola prijednog puta do Ravličeve povijesti (Ravlić, 1934.).⁴ Dvojbena vrijednost Ravličeve knjige nije tek u obličju ćirilice i srpskog jezika,⁵ već što je: „zamorno čitati „ubrzanu“ povijest najstarijeg razdoblja na širem prostoru... Takav „vremeplov“... omilio je lokalnim piscima-amaterima. Brzopotezno se elaboriraju „događanja“... općih kretanja i pojava na užem području...“ (Tomasović, 2010. a, 33-34).

Ravlić je zaokupljen „progresom“ integralnog jugoslavenstva kada piše o Neretvanima i tumači pripadnost njihove „kneževine“ ili rabi „vrijednosne“ pojmove („narodno... narodnim... narodna prava... narodnu stvar... narodni borac... lična snaga u shvaćanju jugoslavenstva i srpskohrvatskog pitanja... narodnoj državi ... za koju su radili najbolji sinovi“) dodijelivši ih I. J. Pavloviću-Lučiću, V. C. Pavišiću, M. Pavlinoviću, K. Ljubiću (Tomasović, 2010. a, 34-35). Sagledavši ovu knjigu, iz 1934. godine, pitanje je, barem načelno, u kojoj je mjeri pomaknula već naznačene spoznaje? Sravni li joj se doprinos s Kaerovom *Makarska i Primorje* iz 1914. (tek dijelu zamisli šire povijesti), razvidna je njezina uvjerljivost. Uz to, Ravličeva knjiga, iako dvadeset godina mlađa, zapravo zastaje u

4 Za djelo je iznesena i sumnja u autorstvo, korištenjem rukopisa makarskog povjesničara P. Kaera (Tomasović, 2007. a, 18). Možda je glede toga eklatantnija primjedba u „zakučastoj“ konstataciji kako J. Ravlić „nigdje ne spominje Kaerov rukopis ili građu“ (Jurišić, 1996., XVI, bilj. 1).

5 Izdavač Jadranska straža u programu integralnog jugoslavenstva bila je dosljedna u slučaju Ravličeve *Makarska...*, što je razvidno iz opaske o drugim izdanjima (Tomasović, 2010. a, 35, bilj. 1).

istom vremenskom domašaju,⁶ zamagljena politikantskom kulturologijom i prevelikom poniznošću. Ovim je između svjetskih ratova predstavljala okosnicu tadašnjih, manje pretencioznih izdanja (J. A. Zanini, M. Kecskemety) „jugoslovenstvujućeg ideološkog zacra“, koja su „Makarskoj duhovnosti importirana ...“ (Tomasović, 2010. a, 30). Rezimirajući se doseg, tek je *Makarska i Primorje* P. Kaera vrijedan rezultat. Na tom polju prethodnici i nastavljači, M. Alačević, 1890., i N. Alačević, 1910., u definiciji su „prije i poslije Kaerove simetrično međašne knjige“ (Tomasović, 2010. a, 30).

Presudnu predodžbu o kulturnom i povijesnom značenju područja obilježio je *Makarski zbornik*. Tiskan je 1971. kao niz priloga s Prvog znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju, 1969. O njegovom je nastanku rečeno: „Što je porođen blagoslovom komunističkih struktura, prepoznavati je kulturnu kozmetiku, ali i presudniju struju 'pozadinskog milieua', čime je predstavljao i rijetku građansku iskaznicu“ (Tomasović, 2010. a, 36). Važnost zbornika, koji se javio u totalitarno političkom i srodnom kulturnom sustavu grada, u širini je tema od arheologije do suvremenih transformacija. Donosi povijesne preglede, kasnije dopunjavane i interpretativno korigirane, no još uvijek i jedine sinteze materijalne baštine, ali i domene književno-jezičnih i političko-preporodnih prelamanja.

O studiji J. Medinija, u to vrijeme asistenta Filozofskog fakulteta u Zadru, bilo je riječi. Pregled srednjovjekovnih spomenika konzervatorice N. Božanić-Bezić glavninom je ujedinio crkvene gradnje i grobne oznake (Božanić-Bezić, 1970. a). U bavljenjima nije uvijek korektno isticala prethodnike, što ponavlja i ovdje, češće sugerirajući kako crkvice njenim osvrtom i ulaze u literaturu kao srednjovjekovne.⁷ Autoričin je rad o starim kulama uspjeliji (Božanić-Bezić, 1970. b). *Spomenici u Makarskoj* C. Fiskovića, nakon Kaerovog, prvi je takav pregled (Fisković, 1970.). Bio je to prilog pisca koji je iza sebe imao niz sličnih povjesničkomjetničkih prikaza obalnih sredi-

6 Završno povijesno poglavlje knjige ima naslov *Makarska i njeno Primorje u Jugoslaviji* (Ravlić, 1934., 156-157), iako se opsegom tek apostrofira pripadnost toj državnoj zajednici. Znakovito je da poglavlje izostaje u novijem izdanju (Ravlić, 2000.), što se neće objašnjavati u ovom pregledu.

7 Tako je izostavljen i F. Radić koji 1904. podačku crkvicu sv. Ivana iz 11.-12. st. i uvodi u literaturu, a osvrt mu 1927. prenosi bečki povjesničar umjetnosti J. Strzygowski. Crkve niže 1860. i A. Lulić, ali ih tek terminom (grčka; starinska) označuje kao srednjovjekovne (Tomasović, 2010. d, 215, bilj. 52).

na, spomenika i ambijenata. Veliki hrvatski povjesničar umjetnosti i ravnatelj Konzervatorskog zavoda u Splitu prvi rezolutno i utemeljeno koristi pojmove stilova i njihovih prijelaznih kategorija. U doticaju većih umjetničkih prelamanja Makarsku je rastvorio i nizanjem skromnih likovnih i spomeničkih ostvarenja do u naše vrijeme. Rad K. Jurišića, širom recepcijom etimologije i prvog spomena naselja, uz toponime, među najnavođenijim je tekstovima (Jurišić, 1970.). Povijesni prikazi zastali su u srednjovjekovlju (Klaić, 1970.; Foretić, 1970.), a ostali prilozi u društvenim i gospodarskim, jezičnim i književnim temama, uz jedan o Drugom svjetskom ratu. Možda im je hermetičnost pristupa onemogućila širu popularnost, kakvu je zadobio rad o Makarskoj u 19. st. (Glavina, 1970. a).

Zbornik nije obuhvatio sva humanistička područja (izostala su npr. etnografska razmatranja) niti sagledavao sva razdoblja. Ipak, njegova receptivnost bila je golema, ponajprije u referencama. Arheološke teme, vidjelo se, s uspjehom su promicane u novije vrijeme. Zanimanje za povijest imalo je sličan tijek, iako je nedavno sagledavanje pojedinih tema, osobito stavova u medijevalističkim radovima, unijelo korjenite izmjene (Ančić, 2011. a; 2011. b). Donose se i druge, kraće kritičke opaske za predtursko razdoblje (Ančić, 2001., 76, 144, 157, 167-169). Nedugo po tiskanju zbornika objavljena je studija vezana za osmanlijsko razdoblje 15.-17. st. (Jurišić, 1972. a). Povijesnim, od 15.-17. st., korisna je drugim profilima bavljenja pogledavanjem u „sitno“ i „dnevno“. Arhivski bazična Jurišićeva *Katolička crkva...* zastala je izvan istraživačkog domašaja generacije. To potvrđuju i navodi porazbacani u periodici, za pojedinačne epizode turske Makarske (Annemarie, 1981.-1982., 177-178) ili neka franjevačka prava iz izvora 17. st. (Smoljan, 1982., 168). Knjiga je potaknula i polemiku unutar crkvenih krugova, tada manje „otvorenih“ javnosti, te recenziju, prvu takve vrste za jedno djelo o Makarskom primorju (Kovačić, 1972.). U sagledavanju objava iz crkvene povijesti primjedbe i nisu bile neočekivane. Jurišićeva knjiga stoji na početku novijih izdanja o ličnosti i izvorima turskog vremena (Kovačić, 1975.; Vidović, 1981.). Sadržajem je uvodila u kompleksnije prikaze,⁸ a i radove o crkvenoj povijesti (Kovačić, 1999.), komplementarna i temama u širini naracije (Jurišić, 1974.).

Podaci iz gospodarske povijesti Makarske donedavno su škrto govorili o njezinu značenju. Trgovačka, tranzitna uloga grada u turskom razdoblju potvrđena je i odvozom

8 Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj, 250. obljetnica osnivanja i rada, 1736.-1986., 1989.

robe 1557.–1559. u južnu Italiju (Fabijanec, 2009., 228), ali i prijenosom paške soli u Bosnu 1559., kao i 1806.–1807. (Peričić, 2001., 75, 79). Uopće, vrijeme 16.–18. st. bilo je izvan sustavnog izučavanja, uz usputne navode o trgovini katranom i usoljenom ribom, koja se iz Makarske 1736. prevozi u Papinsku državu (Peričić, 1999., 110, 112). Više podataka za ovo razdoblje, konačno, u širem je pregledu (Čoralić, 2006.).

Pregled F. Glavine o kulturnom i političkom značenju Makarske u 19. st. karakterizira i osjetljivost u tumačenju suvremenih političkih i ideoloških prelamanja. Možda su za nešto drukčije ocjene svjetonazorske i političke pozadine „preplanulog“ 19. st. nužne i temeljitije prosudbe. Pisano je tako o korespondenciji makarskog biskupa F. Blaškovića i I. J. Pavlović-Lučića, upućene na prijelazu 18. u 19. st. zagrebačkom biskupu M. Vrhovcu, u zauzimanju za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (Kolanović, 1984.). Ipak, radova određenije usmjerenih ovom vremenu zadugo i nije bilo. Dopune su većinom parcijalne i usputne, s primjedbama o svjetonazoru uglednih Makarana (Duplančić, 1984., 40). Korigirano je jednostrano sagledavanje V. C. Pavišića, kao isključivo okrenutog talijanoromanstvu. Glavininim tvrdnjama o njegovom izrazitom talijanaštvu suprotstavljene su Pavišićeve rečenice oduševljenja za hrvatski jezik na primjeru svojih djela (Maštrović, 1995., 691-692, bilj. 21). Pitanja poput uspostave masonske lože u Makarskoj kao činjenice rano ulaze u literaturu, ali traže temeljitije obrade a ne usputne osvrte (Obad, 1985., 151). Pristupa se usredotočenije izučavanju ličnosti don M. Pavlinovića (Zelić-Bučan, 1974.). Sagledavanju prijelaza 18. u 19. st. tek je parcijalno doprineseno radom u našim pismohranama.⁹ Iz dubrovačkog Povijesnog arhiva donesen je popis Makarana, članova posade trgovačkih jedrenjaka Dubrovačke Republike (Luetić, 1979., 265-266). Doznaje se za imena iz Makarske i Primorja, privrženika Austrije u vremenu francuske vlasti, iz bečkog arhivskog fonda (Pederin, 2003., 303). Radovima se pridružuje osvrt na temu ‘književnofolklor’, trčanja alke 1781.–1782. u Makarskoj (Dukić, 2003., 155-156). Prikaz zdravstvene kulture na Makarskom primorju prinos je gotovo nepoznatoj temi (Glavina, 1980.), nadopunjen i popisom umrlih od kuge 1815. u Makarskoj (Glavina, 2010., 59-132). Ova epizoda 19. st. (Pavišić, 1851.; Grubišić, 1883.) nije uokvirena u

9 U Povijesnom arhivu u Zadru nalazi se arhiv Makarske za period 1408.–1815., s ukupno 243 sveznja i inventarom sastavljenim 1949. (Usmiani, 1990., 90). Nešto građe za Makarsku iz početka 19. st. pohranjeno je i u Državnom arhivu Republike Slovenije u Ljubljani (Umek, 1990.).

tijeku epidemija u Dalmaciji. Iz izvora se nešto doznaje o epidemiji kuge u Zaostrugu iz početka 17. st. (Pekić, 2008., 334).

Daju se podaci o stanovništvu i uopće gospodarskoj i kulturnoj slici mjesta na Primorju (Božanić-Bezić, 1982.; 1990.). Dragocjeni su podaci demografskoga karaktera, navodi o doseljenu plemena u Tučepi i druga sela (Džaja i Draganović, 1994., 393-394, 436, 454, 456, 458, 460-461, 462-463). Ipak, ostali su nepoznati, kao i brojni prinosi, u nastojanju cjelovitijeg prikaza (Ujdurović, 2002.). I drugi odsječci traže izučavanje, povodom navoda o izbjeglicama iz Bosne u Makarsku u drugoj polovini 19. st. (Evans, 2001., 13), ali i zimovanju katoličkih Vlaha na Primorju tijekom 18. st. (Džaja i Draganović, 1994., 21, 405, 436). Prilozi imaju i karakter gospodarsko-posjedovnih osvrta ili pregleda gradnji u 19. st. (Piplović, 1987.; 1997.; 1999.) te ponovnih osvrta i dopuna u prigodi obljernica (Božanić-Bezić, 1990. a; Obad, 1990.; Glavina, 1998.). Razdoblje Prvog svjetskog rata na Makarskom primorju, strujanjem izvan tijekova, iscrpno je predloženo slikom „sitnog i dnevnog“ (Urlić, 2007.).

Teme iz novije povijesti Makarskog primorja, osobito Drugog svjetskog rata, do demokratskih promjena 1990. oslik su prohtjeva tadašnjeg jednopartijskog državnog sustava (Urlić, 1979.; Ujdurović, 1983.). Ranije neetablirani podaci još uvijek se nalaze porazbacani u radovima. Navodi se Makarska u konspirativnim planovima Engleza za uspostavu veza s četničkim snagama i posjetama orjunaša (Letica, 2002., 354, 367, 370). Tabuiziranošću je još osjetljiva, barem za provedbu cjelovite studije, tema naravi političke uprave u Makarskoj od jeseni 1944. Otvorenim pristupom tome učinjen je korak (Jonjić, 2004.-2006., 207-225), ogoljen i u činjenicama egzekucija ideoloških neistomišljenika (Dizdar, 2005., 128-130, bilj. 22, 27, 32). Priređen je i iscrpan popis sudionika zbjega u El Shatt te iznesena sjećanja (Urlić, 2003.). Konačno, povijesni pregled Makarske upotpunjen je, ali i rekapituliran radovima (u rasponu od 16. do 20. st.) sa znanstvenog skupa *Franjevci i Makarska*, održanog 2002. (Vrandečić, 2006.; Kapitanović, 2006.; Obad, 2006.; Tolić, 2006.; Bratanić, 2006.).

Pomak u izučavanju učinjen je i na polju povijesti umjetnosti. Pristupa se stilskom revaloriziranju srednjovjekovnih crkva (Vežić, 1999.; 2000.), a previdi su podvrgnuti novim tumačenjima (Tomasović, 2010. d, 212-218). Nedugo po objavi rada o makarskim spomenicima C. Fisković piše o zvoniku 'filipinske' crkve, a kasnije i Gospe od Karmela u Brelima (Fisković, 1973.; 1992.). Otkriva

ime graditelja neostilske makarske Općinske palače iz 19. st., splitskog arhitekta E. Vecchiattija (Fisković, 1987., 63, bilj. 11), iako je isprva pomišljao na Ć. M. Ivekovića. Uz imena graditelja objavljuju se i njihovi crteži. O radu graditelja udomaćenih u Makarskoj podatke su također pružile pismohrane. Mihovil Raffanelli i Vicko Visaggio zaposleni su na gradnji župne crkve u Vrbanju na Hvaru (Kovačić, 1993., 250-252). M. Raffanelli 1789. sklapa ugovor i o radu na župnoj crkvi u Zastrazišću (Kovačić, 1790.-1792. 1998., 167). Djelatnost im se vezuje i za Podgoru (Božanić-Bezić, 1982., 43), a za makarskog drvodjelca Angela Bevilacqvu 1886. Grablje na Hvaru (Kovačić, 1996. a, 132).

Cjelovitije tumačenje spomenika učinjeno je na primjeru barokne katedrale Sv. Marka u Makarskoj, što je započelo još od P. Kaera 1914., a donekle zaokruženo radom C. Fiskovića 1970. u širim povijesnoumjetničkim sagledavanjima. Ovim se razlikuju od priloga u kojem su crteži katedrale, biskupske i kanoničke kuće, iz Archivico di Stato u Veneciji (Tomić, 1990.). Usredotočenošću i komparativnom analizom naših crkava u odnosu na venecijansku maticu, njena je gradnja definirana (Bilić, 2009.). Spominje se Giacomo di Varrennea, protagonist venecijanske sakralne arhitekture 18. st., presudan u iniciranju (1697.) idejne zamisli tlocrta i pročelja crkve. Doznaje se kako je zvonik, zamišljen intervencijom Giuseppea D'Andree 1708., na današnje mjesto dospio mimo izvorne zamisli. U udjelu znanih inženjera (Francesco Melchiori; Bartolo Melchiori) 30-ih g. 18. st., priznaje im se konačni doprinos, ali i modifikacije prvih projektnih zamisli gradnje. Rad o katedrali zaokružen je imenima majstora koji su 1760. radili na zvoniku te crtežom nepoznatog A. Janšića (Bilić, 2011.). Objava je poticajna i u zauzimanju stajališta kako naše gradnje ne treba sagledavati pre naglašavanom perifernošću, a pogotovo ne smatrati ih djelima „drugorazrednih“ inženjera.

Zanimanje nije zastalo na baroknom razdoblju. Poneko je izvan struja „znanstvenih tijekova“, poput rada o kapelicama i njihovim „graditeljima“, još u primarnoj, brojčanoj i opisnoj važnosti objave (Jurišić, 1971.; 1972. b; 1978.). Pregledno se nižu podaci o glavninom već poznatim gradnjama u 19. st, iako zastali u neprepoznatim atribucijama (Piplović, 1995.). Piše se i o gradnjama 20. st. u zadanim okvirima grada ili tumačenju njegovih mijena (Čorak, 1996.; Urlić, 1997.; 2006. a; 2006. b). Objavljuju se i radovi o bratovštinama i riznici katedrale (Božanić-Bezić, 1990. b; Božek, 1995.) te o baštini makarskog samostana franjevac (Demori-Staničić, 2006.; Ivoš, 2006.).

Valoriziranje starih prikaza Makarske imalo je i dopunu (Duplančić, 1990.; Glibota, 2006.), a njena materijalna baština, uz okolicu, dobila i popis, prvi o području (Mucić, 2005.). Osobito u pogledu crteža, istaknuta je obrada starih kula na dijelu Primorja (Gamulin, 1999.).

Slikarstvo starih majstora u Makarskoj iznimnošću objave predstavljeno je radovima K. Prijatelja o slikama Molinarija i Costera u staroj franjevačkoj crkvi (Prijatelj, 1963.; 73-76; 1968.; 53-56). Tek se kasnije iznose pretpostavke o autorstvu Makaranina F. Kaera u župnoj crkvi u Gdinju (Kovačić, 1996. b, 334-335, bilj. 37), uz podatke o njegovim slikama u Trpnju, Selcima na Braču i u Baškoj Vodi (Glavina, 1970. b, 404, bilj. 116). Slikarskoj baštini Makarske ponovno se znanstveno pristupa, osvrtno na spomenuta ali i na nepoznata djela (Demori-Staničić, 1990.; 1996.; Tomić, 2006.).

U značaju etnografskih tema stoji nedavna objava, nanovo ili prvi puta danih, proznih i pjesničkih ogleda P. Kačić-Peke, *Poviest okružja Makarskoga u Dalmaciji* (Kačić-Peko, 2003.). Uz *Odgovori na njevoja pitanja...* iz 1859. jedan su od dvaju većih uradaka, prvotiskanih još 1863. u Akademijinom Arhivu za povjestnicu. U njima donosi zapise o običajima, Božiću i fantazmagorijama folkloru, čemu je A. Fortis prišao oznaku „praznovjerja“. Djelovanjem na preporodnom polju narodnjaka, a službovanjem u seoskim župama, Kačić-Pekini nazori našli su srodnicu u bavljenu etnografskim crticama Primorja. Njime je i započeo rad na njihovom istraživanju, koji je s uspjehom dosta kasnije nastavio Zaostrožanin S. Banović. Ovaj je pružio niz folklorističkih detalja i vjerovanja (Banović, 1918.; 1928. a; 1928. b, 349-352), a i u sadržaju narodne poezije (Banović, 1924.). Nematerijalnu baštinu podcrtavaju i rijetki, zaboravljeni i neistraženi običaji (Bačić, 1928., 326-327). Nažalost, rad na polju folklorističke grane etnologije, protkane elementima predajne i usmene književnosti, nije nastavljen ili sistematiziran. Stoga se interdisciplinarnost suvremenog doba doima precijenjenom u nastojanju nadoknade propuštenog faktografiranja njezina bogatstva na Makarskom primorju. Natruhe su im tek porazbacane u radovima, kao nasumice istrgnuti i nabacani navodi. Materijalni fakti etnologije preostali su kao sveukupni nadomjestak, gdjekada i posve banalizirani. Iznimka su poneke dragocjene crtice, usamljene kada je riječ o nizu lokalnih izdanja (Šunde, 2000., 78-89, 215-221), ali i sagledavanju uobičajenom za Dalmaciju (Alaupović-Gjeldum, 1999.).

Sagledavanjem ostavštine nastavljača književnog rada fra A. Kačića-Miošića, potvrđena im je plodonosnost; sabrana je te zapisima pjesama iz Makarske i Zaostruga (Milčetić, 1907.; Urlić, 1912.) monografski i znanstveno utemeljena (Bujas, 1971.). Za upozorenje o nužnosti ovoga rada mogao se uzeti i informativan bibliografski popis na književnom polju Makarskog primorja (Berić, 1962., 328, bilj. 19). Njemu ponajprije doprinosi znanstveno savjetovanje *Život i djelo Ivana Despota*, u Zaostrugu 1986. (Mijatović, 1989.; Despot, 1989.), ali i znanstveni skup u Podgori 1987., povodom stogodišnjice smrti M. Pavlinovića (Kekez, 1990.).¹⁰

Interes za Makarsko primorje u humanističkim znanostima ovdje se pregledno i najsumarnije ocrtavao temeljem objavljenog u literaturi. U drugim prilikama i drugim povodom nužno će se morati upozoravati na pojedinačne „institucionalne“ udjele u njihovu poticanju. Takve, nazovimo ih, izdavačke prikaze, vjerujem, tumačit će se i u buduće vrijeme. Za nadati se kako će im dosezi, zajedno s valoriziranjem ovdje nesagledane literature, ipak biti lišeni za znanost uistinu nepoželjnog pozitivističkog prihvaćanja, a i nazdravičarstva.

LITERATURA

- Alaupović-Gjeldum, D. (1999.), O običajima životnog ciklusa u tradiciji Gornjeg makarskog primorja, *Makarsko primorje*, 4: 135-157.
- Ančić, M. (2001.), *Na rubu Zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb, Dom i svijet i Hrvatski institut za povijest.
- Ančić, M. (2011. a), Ranosrednjovjekovni Neretvani ili Humljani. U: I. Lučić (ur.), *Hum i Hercegovina kroz povijest*, I, *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.* (str. 217-278), Zagreb, Hrvatski institut za povijest.
- Ančić, M. (2011. b), Miho Barada i mit o Neretvanima, *Povijesni prilozi*, 41: 17-43.

10 Ovdje se može iznijeti tek kratka primjedba o književnopotopisnoj vrsti, bez mogućnosti za skicu odabranog popisa. O putopisu Yriartea (1878.) i Tresić-Pavičićevom (1902.) dane su osnovne, a i razlikovne crte, odvojene više sugestijom od kasnijih trivijalnih i turističko-publicističkih napisa o Makarskoj i primorju (Tomasović, 2010. a, 27-29). Možda je jedan noviji rad, u kojemu je prekratkim pasusom obuhvaćen i ovaj kraj (Kečkemet, 2002., 76-77) i ne treba tako ocjenjivati, ali svejedno mu nedostaje putopisne potke. Netočan je i manjkav, generalijom u promatranju iz udaljenosti i opaskom neliterata (tek sportskom komentatoru dopustivom!) kako je obala Makarskog primorja „razočaranje“.

- Bačić, P. (1928.), Izbor seoskog kralja u Tučepima, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 25 (2): 319-328.
- Banović, S. (1918.), Vjerovanja (Zaostrog u Dalmaciji), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 23: 185-214.
- Banović, S. (1924.), Prilozi za istraživanje hrvatskih ili srpskih narodnih pjesama. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 25 (2): 193-254.
- Banović, S. (1928. a), Mašta prema istini u našim narodnim pjesmama, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 26 (2): 193-256.
- Banović, S. (1928. b), Vukodlaci, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 26 (2): 347-357.
- Berić, D. (1962.), Gundulićev Osman u prijepisu Makaranina Fabijana Blaškovića, *Analni Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 8-9: 325-329.
- Bešlagić, Š. (1971.), *Stećci – Kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, Veselin Masleša.
- Bezić, N. (1962.), Makarsko primorje i potres, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 3: 67-73.
- Bilić, D. (2009.), Katedrala u Makarskoj. Dokumenti o povijesti izgradnje i povijesno-umjetnička valorizacija, Sic ars deprenditur arte. U: S. Cvetnić, M. Pelc i D. Premerl (ur.), *Zbornik u čast Vladimira Markovića* (str. 45-66), Zagreb, Institut za povijest umjetnosti i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Bilić, D. (2011.), Izgradnja zvonika katedrale u Makarskoj, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 42: 307-322.
- Božanić-Bezić, N. (1967.), Stećci i nadgrobne ploče u Makarskom primorju, *Starinar*, 17: 167-172.
- Božanić-Bezić, N. (1970. a), Srednjovjekovni spomenici Makarskog primorja. U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28.-30. 9. 1969. (str. 279-311), Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Božanić-Bezić, N. (1970. b), Kule u Makarskom primorju. U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28.-30. 9. 1969. (str. 313-336), Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Božanić-Bezić, N. (1978.), Kulturno povijesna sredina Makarske u XVIII stoljeću, *Dani hvarskog kazališta*, 5: 345-373.
- Božanić-Bezić, N. (1982.), Iz prošlosti Podgore u XVIII. stoljeću, *Čakavska rič*, 1-2: 33-50.
- Božanić-Bezić, N. (1990. a), Stogodišnjica otkrića spomenika pjesniku Andriji Kačiću Miošiću u Makarskoj, *Makarsko primorje*, 1: 9-23.
- Božanić-Bezić, N. (1990. b), Prilog poznavanju bratovština u Makarskoj 18. stoljeća. *Makarsko primorje*, 1: 103-114.

- Božek, S. (1995.), *O predmetima iz riznice. Iz riznice Makarske katedrale*, Makarska, Gradski muzej Makarska.
- Bratanić, M. (2006.), Franjevački samostan u Makarskoj u Kraljevini Jugoslaviji, *Kačić*, 36-37: 165-174.
- Bujas, G. (1971.), Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća. *Grada za povijest književnosti Hrvatske*, JAZU, knj. 30, Zagreb.
- Bulić, F. (1928.), Starinski nalazi u Promajni, odlomku Baškevođe kod Makarske, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 49: 66-72.
- Čorak, Ž. (1996.), Kačićev trg u Makarskoj arhitekture Olge Pavlinović, *Život umjetnosti*, 31 (58): 44-51.
- Čoralić, L. (1990.), Izvori i literatura o prošlosti Makarske i Makarskog primorja do kraja XVIII. stoljeća. *Kačić*, 21-22, 135-144.
- Čoralić, L. (2006.), Politički, gospodarski, crkveni i kulturni odnosi Makarske i Mletaka od XVI. do XVIII. stoljeća, *Kačić*, 36-38: 57-86.
- Demori-Staničić, Z. (1996.), Prikaz Makarske iz 18. stoljeća na slici bratovštine Dobre smrti, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, 12: 491-503.
- Demori-Staničić, Z. (2006.), Srebrni liturgijski predmeti iz riznice Franjevačkog samostana u Makarskoj, *Kačić*, 36-38: 647-684.
- Despot, Ž. (1989.), Bibliografija Ivana Despota. Radovi sa Znanstvenog simpozija „Život i djelo Ivana Despota“, *Makarski zbornik*, 2: 371-402.
- Dizdar, Z. (2005.), Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice), *Senjski zbornik*, 32: 117-196.
- Dukić, D. (2003.), Pučka književnost prosvjetiteljstva u Dalmaciji i Dubrovniku: Nove teme i ideje u književnosti za puk u XVIII. stoljeću, *Kolo*, 13 (4): 144-165.
- Duplančić, A. (1984.), Sjećanja Ivana Milčetića na Split i Franu Bulića, *Kulturna baština*, 10 (15): 37-50.
- Duplančić, A. (1990.), Makarska na crtežima i planovima do sredine XIX. stoljeća, *Makarsko primorje*, 1: 115-129.
- Džaja, M. i Draganović, K. (1994.), *Sa Kupreške visoravni*, Baško polje – Zagreb, Župni ured Otinovci–Kupres.
- Evans, A. J. (2001.), *Ilirska pisma*, Hannover-Čakovec, Hrvatski Zapisnik.
- Fabijanec, S. F. (2009.), Prijevoznici i pomorski trgovci s područja Crnogorskog primorja u XVI. st. U: L. Čoralić (ur.), *Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja* (str. 225-247), Zagreb, Hrvatski institut za povijest i Matica hrvatska.

- Fisković, C. (1970.), Spomenici grada Makarske. U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28.-30. 9. 1969. (str. 213-277), Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Fisković, C. (1973.), Zvonik filipinske crkve u Makarskoj, *Zbornik za likovne umjetnosti*, 9: 275-288.
- Fisković, C. (1987.), O graditeljima Josipu Sladi i Emiliju Vecchiettiju u Splitu, *Kulturna baština*, 17: 54-64.
- Fisković, C. (1992.), Zvonik u Brelima, posljednji rad i smrt Pavla Bertapelle, *Mogućnosti*, 39 (8-10): 667-673.
- Gamulin, A. (1999.), Utvrde Gornjeg makarskog primorja. *Makarsko primorje*, 4: 35-63.
- Glavina, F. (1970. a), Kulturno-politička strujanja u Makarskoj i njenom primorju u 19. stoljeću. U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28.-30. 9. 1969. (str. 425-500), Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Glavina, F. (1970.), Trpanjske crkve. U: J. J. Velnjić (ur.), *Spomenica Gospe anđela u Orebičima 1470-1970* (str. 381-410), Omiš, Franjevački samostan.
- Glavina, F. (1998.), Makarska u Ljubićevo doba, *Don Kažimir Ljubić, 1835.-1897., Život i djelo, Makarski zbornik*, 3: 425-500.
- Glavina, F. (2010.), *Makarske teme*, Makarska, Gradska galerija Antuna Gojaka.
- Glibota, M. (2006.), Nepoznati i neobjavljeni stari planovi i vedute grada Makarske, *Kačić*, 36-38: 497-510.
- Grubišić, A. (1883.), La peste di Macarsca nel 1815, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 6 (6): 93-96; 6 (7): 109-112; 6 (8): 126-128; 6 (9): 143-144; 6 (10): 158-160.
- Gruenfelder, A. (1982.), Senjski kapetan Kaspar Raab i Senjski uskoci, *Senjski zbornik*, 9: 163-182.
- Ivoš, J. (2006.), Crkveno ruho Franjevačke crkve u Makarskoj, *Kačić*, 36-38: 707-712.
- Jonjić, T. (2006.), Makarski franjevci u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i komunističkoj Jugoslaviji, *Kačić*, 36-38: 175-230.
- Jurišić, K. (1970.), O vezama starog Dubrovnika i Makarskog primorja. U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28.-30. 9. 1969. (str. 169-211), Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Jurišić, K. (1970.), Nazivi naselja Makarskog primorja (Prvi spomen i značenje). U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28.-30. 9. 1969. (str. 83-120), Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.

- Jurišić, K. (1971.) Gospine kapelice u Makarskom primorju, *Marija*, 9 (5): 212-214; 9 (6): 270-273; 9 (7): 319-322; 9 (8): 364-367; 9 (9): 417-419.
- Jurišić, K. (1972. a), *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Jurišić, K. (1972. b), Gospine kapelice u Makarskom primorju, *Marija*, 10 (1): 29-35.
- Jurišić, K. (1974.), Lepantska pobjeda i Makarska krajina. U: *Lepantska bitka* (str. 211-225), Zadar, Institut JAZU.
- Jurišić, K. (1978.), Kapelice na području Makarske biskupije i štovanje Blažene Djevice Marije. U: A. Rebić (prir.), *Bogorodica u hrvatskom narodu* (str. 203-227), Split, Kršćanska sadašnjost.
- Jurišić, K. (1996.), Don Petar Kaer (1848.–1919.). U: *Makarska i Primorje* (str. VII-XXXII), Makarska, Matica hrvatska.
- Kadžić-Peko, P. (2003.), *Poviest okružja Makarskoga u Dalmaciji*, Zaostrog, Matica hrvatska – Ogranak Imotski i Franjevački samostan u Zaostrogu.
- Kaer, P. (1914.), *Makarska i primorje*, Rijeka.
- Kapitanović, V. (2006.), Franjevački samostan u Makarskoj u razdoblju francuske vladavine (1806. – 1813.), *Kačić*, 36-38: 87-116.
- Kečkemet, D. (2002.), More, obala, otoci, *Hrvatska revija*, 52 (2): 67-78.
- Kekez, J. (1990.), Usmena književnost u djelovanju Mihovila Pavlinovića. U: Stančić N. (prir.), *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti* (str. 337-345), Zagreb, Globus.
- Klaić, N. (1970.), Historijska uloga neretvanske kneževine u stoljetnoj borbi za Jadran. U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28.-30. 9.1969. (str. 121-168), Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Kolanović, J. (1984.), Djelatnost Maksimilijana Vrhovca na povezivanju Hrvatskih zemalja (do 1809), *Historijski zbornik*, 37 (1): 31-60.
- Kovačić, J. (1993.), Spomenici u Vrbanju na Hvaru, *Služba Božja*, 33 (3): 245-266.
- Kovačić, J. (1996. a), Župa Grablje na Hvaru, *Služba Božja*, 36 (2): 125-150.
- Kovačić, J. (1996. b), Župa Gdinj na Hvaru, *Služba Božja*, 36 (4): 327-348.
- Kovačić, J. (1998.), Župa Zastrazišće na Hvaru, *Služba Božja*, 38 (2): 159-184.
- Kovačić, S. (1972.), *Najstariji izvještaji o stanju Makarske biskupije u Tajnom Vatikanskom arhivu (1626. – 1658.)*, Split, Nadbiskupijski arhiv – Split.

- Kovačić, S. (1975.), Dr. Karlo Jurišić: Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, *Crkva u svijetu*, 7 (4): 359-367.
- Kovačić, S. (1999.), *Iz povijesti Makarske biskupije*, Split. (posebni otisci)
- Letica, Z. (2002.), Misijska „Henna“, *Godišnjak grada Korčule*, 7: 341-394.
- Luetić, J. (1979.), Naši pomorci stranog državljanstva članovi posada jedrenjaka Dubrovačke Republike 1797.-1807., *Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku*, 22: 251-281.
- Lulich, A. (1860.), *Compendio storico e cronologico di Macarsca e del suo litorale, ossia Primorje*, Split.
- Maštrović, T. (1995.), Zaboravljeni hrvatski general Nikola Maštrović, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37: 685-716.
- Medini, J. (1970.), Makarsko primorje u antici. U: J. Ravlić (ur.), *Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju*, 28.-30. 9. 1969. (str. 13-81), Makarska, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Mijatović, A. (1989.), Usmena književnost Zaostroga. Radovi sa Znanstvenog simpozija „Život i djelo Ivana Despota“, *Makarski zbornik*, 2: 163-174.
- Milčetić, I. (1907.), Duhovne i šaljive pjesme iz Makarske, *Grada za povijest književnosti Hrvatske*, 5: 148-267.
- Mucić, K. (2005.), Kulturna i prirodna baština Makarskog primorja – Makarska, *Makarsko primorje*, 7: 221-278.
- Obad, S. (1985.), Razvoj slobodoumlja u gradskom društvu Dalmacije od prosvjetiteljstva do pojave ilirizma, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 24 (11): 149-162.
- Obad, S. (2006.), Franjevački samostan u Makarskoj za druge austrijske uprave (1814.-1918.), *Kačić*, 36-38: 117-130.
- Pavišić, L. C. (1851.), *Uspomena povistna o kugi u Makarskoj god. 1815.*, Beč.
- Pavlović-Lučić, I. J. (1810.), *Marmora Macarensia*, Dubrovnik.
- Pederin, I. (2003.), Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i ilirskim pokrajinama poslije 1806., *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45: 291-308.
- Pekić, R. (2008.), Bogumil Hrabak: Iz starije prošlosti Bosne i Hercegovine, knj. IV. Arhivar, *Hercegovina*, 22: 333-336.
- Peričić, Š. (1999.), Razvitak gospodarstva otoka Visa u prošlosti, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41: 61-144.
- Peričić, Š. (2001.), Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43: 45-83.

- Piplović, S. (1987.), Javne gradnje u Makarskoj općini tijekom 19. stoljeća, *Peristil*, 30: 155-161.
- Piplović, S. (1995.), Javne gradnje u Makarskoj općini tijekom 19. stoljeća, *Makarsko primorje*, 2: 155-167.
- Piplović, S. (1997.), Izgradnja luka u makarskom kotaru tijekom XIX. stoljeća, *Makarsko primorje*, 3: 59-78.
- Piplović, S. (1999.), Posjedi Franjevačkog samostana u Makarskoj u 18. stoljeću, *Makarsko primorje*, 4: 65-75.
- Ravlić, J. (1934.), *Makarska i njeno Primorje*, Split, Pomorska biblioteka Jadranske straže.
- Ravlić, J. (2000.), *Makarska i njezino Primorje*. Makarska, Matica hrvatska.
- Smoljan, V. (1982.), O nekim izvorima akumulacije u Hercegovini u osmanskom periodu, *Hercegovina*, 2: 165-182.
- Staničić, Z. (1990.), Ciklus Križnog puta u franjevačkoj crkvi u Makarskoj, *Makarsko primorje*, 1: 183-195.
- Stojković, M. (1933.), Podgora u XVII st., Obiteljske i demotične crte od 1621 do 1730, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 29 (1): 95-145.
- Šunde, S. (2000.), *Sutikla – Crkva, legende i običaji u Podgori*, Podgora, Vlastita naklada
- Tolić, Z. (2006.), Političke i društvene prilike u Makarskom primorju koncem XIX. i početkom XX. stoljeća, *Kačić*, 36-38: 131-164.
- Tomasović, M. (2000.), Novi nalaz rimskih grobova u Makarskoj i pitanje smještaja antičkog naselja prema položaju nekropola, *Opuscula archaeologica*, 23-24: 171-183.
- Tomasović, M. (2004.), *8000 godina života na prostoru Makarske (Problemi i pitanja uz arheološku topografiju Makarske i uže okolice od prapovijesti do srednjeg vijeka)*, Makarska, Gradski muzej Makarska.
- Tomasović, M. (2007. a), *Starine Makarskog primorja u svjetlu arheološke literature (Komentari, napomene i kritički osvrt na podatke iz literature u okvirima arheološke problematike Makarskog primorja – do 2006.)*, Makarska, Matica hrvatska.
- Tomasović, M. (2007. b), *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Makarskom primorju*, Makarska, Gradski muzej Makarska.
- Tomasović, M. (2007. c), Prapovijesne utvrde Gradina, Kupa i Kremenik u Drveniku (gornje Makarsko primorje), *Obavijesti*, 39 (2): 44-52.
- Tomasović, M. (2008.), Arheološko-topografski podaci za naselja istočnog dijela općine Baška Voda u Makarskom primorju (Krvavica – Bratuš – Promajna – Bast), *Obavijesti*, 40 (2): 56-72.

- Tomasović, M. (2009. a), Prapovijesne i rimske komunikacije kroz trgovinu obale sa zaleđem na prostoru između Cetine i Neretve, *Histria Antiqua*, 17 (1): 133-146.
- Tomasović, M. (2009. b), Rimske gradnje u Makarskom primorju. Stanje istraženosti i prijedlozi za dataciju, *Histria Antiqua*, 18 (2): 217-234.
- Tomasović, M. (2009. c), Arheološke sugestije za ubikaciju gradova iz 36. poglavlja Porfirogenetova De administrando imperio, *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (36): 293-313.
- Tomasović, M. (2009. d), Arheološka topografija Drvenika (gornje Makarsko primorje), *Obavijesti*, 61 (2): 47-62.
- Tomasović, M. (2009. e), Neka pitanja uz sagledavanje podmorskih nalaza u Makarskoj. U: L. Bekić (ur.), *Zbornik radova u znak sjećanja na Marija Jurišića* (str. 406-411), Zagreb, Hrvatski Restauratorski zavod i Međunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru.
- Tomasović, M. (2010. a), *Literatura humanističkog okvira o Makarskoj i Primorju (Marginalije i crtice o piscima i djelima)*, Makarska, Matica hrvatska.
- Tomasović, M. (2010. b), Dodatci i dopune arheološkoj topografiji Makarske i njene okolice, *Makarsko primorje*, 9: 25-39.
- Tomasović, M. (2010. c), Dopune i primjedbe sagledavanju arheološke topografije Zaostroga u gornjem Makarskom primorju, *Obavijesti*, 42 (2): 52-68.
- Tomasović, M. (2010. d), Prilozi kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj topografiji u Makarskom primorju (pitanje kontinuiteta iz antike u srednji vijek). U: T. Šeparović, N. Uroda, N. i M. Zekan (ur.), *Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno – arheološka baština* (str. 209-226.), Split, Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika.
- Tomasović, M. (2010. e), Lokalitet: Pećina Bubnjavača. Naselje: Veliko Brdo; Grad/općina: Makarska; Sustavno iskopavanje. *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6: 603-606.
- Tomasović, M., Perkić, D. i Alduk, I. (2008.), Topografija stećaka u Hrvatskoj. U: J. Poklečki Stošić (ur.) (str. 58-119), *Stećci*, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori.
- Tomić, R. (1990.), Novi podaci o Makarskoj katedrali, *Makarsko primorje*, 1: 130-141.
- Tomić, R. (2006.), Slike XVII. i XVIII. stoljeća u Franjevačkoj crkvi u Makarskoj, *Kačić*, 36-38: 685-712.
- Ujdurović, M. (1983.), *Biokovsko-neretvansko područje u narodno-oslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Split, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Ujdurović, M. (2002.), *Stanovništvo Makarskog primorja od 15.-19. stoljeća*, Gradac, Marjan tisak i Poglavarstvo Općine Gradac

- Umek, E. (1990.), Arhivsko gradivo za območje Historijskega arhiva v Splitu v Arhivu Republike Slovenije, *Grada i prilozima za povijest Dalmacije*, 11: 63-67.
- Urlić, Lj. (1997.), Arhitekt Olga Pavlinović, *Makarsko primorje*, 3: 131-144.
- Urlić, Lj. (2006. a), Povijesni kontekst, građanske vile i transformacija grada Makarske. U: N. Grujić (ur.), *Kultura ladanja – Zbornik Dana Cvita Fiskovića* (str. 289-300), Zagreb, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Urlić, Lj. (2006. b), Put do projekta Nove crkve u Makarskoj, *Kačić*, 36-38: 617-646.
- Urlić, Š. (1912.), Zbirčica pjesama u zaostroškom monastiru, *Grada za povijest književnosti Hrvatske*, 7: 140-156.
- Urlić, V. (1979.), *Dali su život za sunce slobode*, Makarska, Muzej revolucije i Centar za kulturu općine Makarska.
- Urlić, V. (2003.), *Makarski primorci u zbjegu 1943.–1946.*, Makarska, Gradski muzej Makarska
- Urlić, V. (2007.), *U spomen 1914.–1918. – Makarsko primorje*, Makarska, Gradski muzej Makarska.
- Usmiani, A. (1990.), Arhivska građa za srednjodalmatinsko područje u Historijskom arhivu u Zadru, *Grada i prilozima za povijest Dalmacije*, 11: 83-93.
- Vežić, P. (1999.), Ranoromaničke crkvice Makarskog primorja – I, *Makarsko primorje*, 4: 19-33.
- Vežić, P. (2000.), Ranoromaničke crkvice Makarskog primorja – II, *Makarsko primorje*, 5: 31-39.
- Vidović, M. (1981.), *Nikola Bijanković, Splitski kanonik i biskup. 1645–1730*, Split, Crkva u svijetu.
- Vrandečić, J. (2006.), Franjevački samostan u Makarskoj za mletačke uprave (1684.–1797.), *Kačić*, 36-38: 41-56.
- Zelić-Bučan, B. (1974.), Još iz ostavštine Mihovila Pavlinovića, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, 21: 157-196.